

Egedy Gergely

Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe – második, átdolgozott kiadás

©Dr. Egedy Gergely, 2011

©HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2011

Lektor:

DR. HORVÁTH JENŐ

A HVG-ORAC a LexisNexis csoport partnere LexisNexis

A kiadó számára minden jog fenntartva.

Jelen könyvet, illetve annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel - elektronikus, fényképes úton vagy módon - a kiadó engedélye nélkül közölni.

ISBN 978 963 258 136 1

Budapest, 2011

A HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. kiadása

Felelős kiadó: dr. Frank Ádám, a kft. ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő: dr. Gábor Zsolt

Tipográfia és műszaki szerkesztés: Harkai Éva

A szedés a HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.-ben készült

Tartalomjegyzék

Előszó

Előszó a második kiadáshoz

I. A tudományág rövid története

Az idealizmus alapvetése

A realisták színrelépése

A módszertani vita

A pluralizmus kihívása és a neorealizmus kibontakozása

A „nemzetközi társadalom” koncepciója

A világrendszer-elmélet

A neorealizmus és a neoliberalizmus az ezredfordulón. Kulcsfogalmak

II. Változás és kontinuitás: a nemzetközi kapcsolatok története

A klasszikus nemzetközi rendszer (1648-1789)

A „hosszú” XIX. század (1789-1914)

A „rövid” XX. század (1914-1990)

A hidegháború utáni világ (1990-)

Kulcsfogalmak

III. A nemzetközi kapcsolatok fogalma. A nemzetközi rendszer

A nemzetközi kapcsolatok lehetséges értelmezései

Külpolitika és nemzetközi politika

Az elemzés szintjei

Az elemzés formái és módszerei

A nemzetközi rendszer fogalma és típusai

Kulcsfogalmak

IV. Állam, nemzet és a nemzeti érdek

Az állami szuverenitás korlátái

Állam és nemzet

A nacionalizmus kérdése

A nemzetállam térvészése: új középkor?

A nemzeti érdek

Kulcsfogalmak

V A külpolitika elemzése: célok és cselekedetek

Külpolitika és belpolitika

Orientációk

Szerepek

Célok

A külpolitikai cselekedetek és a hatalom kérdése

Az erőforrások relevanciája

A hatalom gyakorlásának módjai

A külpolitikai döntéshozatal folyamata

A döntések nem racionális tényezői

A külpolitikai döntések típusai

Kulcsfogalmak

VI. A külpolitika eszközei: a diplomácia és a gazdasági nyomás

A diplomácia mint kommunikáció
A diplomácia története - dióhéjban
A diplomáciai kapcsolatok jogi kodifikációja
Bilaterális és multilaterális diplomácia
Nyílt és titkos diplomácia
A diplomáciai tárgyalás: alkudozás
A diplomácia funkciói
A külpolitika gazdasági eszközei
Vámok, bojkott és embargó
A segélyek típusai
Kulcsfogalmak

VII. A nyílt erőszak: a háború

Miért vannak háborúk?
A háború mint a politika folytatása:
Clausewitz koncepciója
A háborúk típusai
A nukleáris fegyverek és az elrettentés doktrínája
Kémiai és biológiai fegyverek
Visszatérés Clausewitzhez? A haditechnika forradalma
Kulcsfogalmak

VIII. Intervenció és propaganda. A terrorizmus

A beavatkozási törekvések mozgatórugói
Az intervenció típusai
A propaganda
A terrorizmus: az intervenció rendhagyó formája
Kulcsfogalmak

IX. Jog és etika a nemzetközi kapcsolatokban

Van-e nemzetközi jog?
A nemzetközi jog forrásai
A nemzetközi jog érvényesítésének lehetőségei
Etika a nemzetközi kapcsolatokban
Az emberi jogok
Kulcsfogalmak

X. A nemzetközi szervezetek

A nemzetközi szervezetek típusai
Az államközi szervezetek (IGO) működésének sajátosságai
Az államközi szervezetek és a tagállamok
A nem kormányközi szervezetek (NGO) mint politikai szereplők
Globális civil társadalom
Nem legális nemzetközi szereplők: felszabadítási mozgalmak, gerillák és bűnözők
Kulcsfogalmak

XI. A globalizálódó világgazdaság: az Észak

A világgazdaság a XX. században: a főbb szakaszok... A piacgazdaság modelljei: az amerikai, a német és a japán

A világkereskedelem globalizációja

A nemzetközi monetáris és pénzügyi rendszer globalizálódása

A multinacionális vállalatok

Kulcsfogalmak

XII. Az Észak-Dél szakadék

Függőség és modernizáció

Az új gazdasági világrend követelése

Az adósság-csapda

Demográfiai robbanás és éhezés

A „fejlesztő állam” és a harmadik világ differenciálódása Kulcsfogalmak

XIII. A „fenntartható fejlődés” dilemmái

Ökológiai lábnyomunk

Közjavak kontra magánérdekek: a „mohó algoritmus”...

Fenntartható-e a fejlődés?

Rio és Kiotó

Észak és Dél: ellentétes prioritások

Kulcsfogalmak

XIV. A kultúra és a vallás a nemzetközi kapcsolatokban

Huntington: a civilizációk szerepe

A civilizációk kapcsolatai: együttműködés vagy

„összecsapás”?

Az iszlám fundamentalizmus kihívása

Kulcsfogalmak

XV. Összegzés helyett: a globalizáció dilemmái

Internacionalizáció és globalizáció

Új nemzetközi rend?

Felhasznált irodalom

Előszó

Albert Einsteint egyszer megkérdezték, miként lehetséges, hogy ha az emberi szellem képesnek bizonyult egy olyan bonyolult titok megfejtésére, mint az atom, akkor miért nem képes arra is, hogy az embereket megvédje az atomfegyverek fenyegetésétől. A tudós így válaszolt: azért, barátom, mert a politika nehezebb tudomány, mint a fizika... Joggal írta tehát a neves társadalomfilozófus, Kari Deutsch, hogy „a nemzetközi kapcsolatokba való bevezetés napjainkban az emberiség túlélésének művészetébe és tudományába való bevezetés” is. Ez a tankönyv arra tesz kísérletet, hogy a nemzetközi kapcsolatok bonyolult és komplex rendszerének az alapjait ragadja meg - és foglalja össze - egy viszonylag átlátható keretben.

A nemzetközi kapcsolatok elmélete nem azonos a nemzetközi kapcsolatok történetével: míg az utóbbi a történettudománynak egy fontos és régóta művelt területe, az előbbi a politikatudomány látásmódjával és fogalmi eszköztárával, a teoretikus elemzés igényével vizsgálja a nemzetközi kapcsolatokat. E diszciplína, sajátos módon, kifejezetten „angolszász” tudományként született, s bár napjainkban már kétségkívül egyre több ország egyre több egyetemén oktatják, a kutatók főárama továbbra is az angolszász világhoz, elsősorban Egyesült Államokhoz és Nagy-Britanniához kötődik. A tárgy kutatásának és oktatásának hazánkban sincsenek hagyományai. A tananyag elkészítésében a szerzőt írerszági (Limerick) és londoni szakmai útjai segítették, és a felhasznált szakirodalom is túlnyomórészt angol nyelvű. E tankönyv, természetesen, nem lép fel azzal az igényrel, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméletének területén újat mondjon, új kutatási eredményt fogalmazzon meg: a cél ez esetben „csak” az volt, hogy a gazdag szakirodalomra támaszkodva a nemzetközi kapcsolatok legfontosabb kérdéseit és válaszait foglalja össze a tárgy iránt érdeklődők számára, bevezető jelleggel. A műfajból következik az is, hogy a szövegben indokolatlan lett volna a tudományos monográfiákban megszokott lábjegyzetek alkalmazása, a fontosabb idézett szerzők nevei azonban következetesen szerepelnek, a munka végén közölt irodalomjegyzék pedig minden felhasznált művet tartalmaz, azok írásaival együtt, akiknek a neve a főszövegben külön nem lett kiemelve.

E munka több kérdést vet fel, mint amennyit meg tud válaszolni - de ez talán természetesnek is tekinthető, ha arra gondolunk, milyen sokféle problémával állnak összefüggésben a nemzetközi kapcsolatok. A könyvben taglalt kérdések kiválasztása bizonyos fokig szubjektív szelekció eredménye, bár a szerző persze figyelembe vette a tárgyat évtizedek óta oktató egyetemek tankönyveinek és kurzusainak a felépítését is. A viszonylag szűk keretek közé szorított „törzsanyag” a szemináriumi foglalkozásokon való részletesebb „kibontását” az egyes fejezetek végén felvetett vitakérdések is segíthetik.

Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Horváth Jenőnek, a tankönyv lektorának szakmai segítségéért, észrevételeiért és javaslataiért, valamint Kristóf fiamnak a szövegszerkesztésben nyújtott segítségéért.

Budapest, 2006. augusztus

Egedy Gergely

Előszó a második kiadáshoz

A második kiadás elsődlegesen két célt tűzött maga elé: egyrészt a 2006 augusztusa óta eltelt időszak néhány lényeges új fejleményének a beépítését, másrészt pedig a tárgy oktatása során szerzett tapasztalatoknak a hasznosítását. A tankönyv struktúrája nem változott, csak annyiban, hogy a tudományág története a nemzetközi kapcsolatok múltjának áttekintése elé került. Az új kiadásba bekerült viszont egy teljesen új fejezet: ez a globális ökológiai krízissel foglalkozik. Bár a szerző nagy kísértést érzett néhány izgalmas kérdéskör részletesebb elemzésére, továbbra is alapvető célnak tekintette, hogy a munka terjedelme ne nőjön meg túlzott mértékben. A bevezető jellegű kurzusokon ugyanis a kevesebb néha több - legalábbis ez a szerző oktatói tapasztalata...

A szerző, végül ez úton is köszönetét fejezi ki Dr. Romsics Gergelynek és Dr. Szathmári Péternek a könyv oktatásával kapcsolatos tapasztalataik megosztásáért és javaslataikért.

Budapest, 2011. augusztus

Egedy Gergely

A tudományág rövid története

Az első fejezet arra törekszik, hogy egészen röviden áttekintést nyújtson az Olvasónak a nemzetközi kapcsolatok elméletének eddigi fejlődéséről. Végigkíséri a tudományág történetét születésétől, az első világháború utáni időszakról az ezredfordulóig, kiemelve a főbb szakaszokat: az idealizmus és a liberális internacionalizmus kikristályosodását, a realizmus színre lépését és dominanciáját, a realizmus tradicionális módszertanának a megkérdőjelezését a „modernisták” részéről, a nem-állami szereplőket hangsúlyozó pluralizmus irányzatának a megjelenését, valamint a „világrendszer-szemlélet” és a „nemzetközi társadalom” elméleteinek a kialakulását.

Amikor a XIX. század második felében a ma ismert társadalom- tudományok egyre markánsabban specializálódnak, a „nemzetközi kapcsolatok” témaköre még nem vált önálló kutatási területté; az idetartozó kérdésekkel hagyományosan a filozófia, a történelem, vagy épp a jog nézőpontjából foglalkoztak. A nemzetközi viszonyok tudományos igényű vizsgálata az első világháború kitörése nyomán kezdődött meg - az 1914 és 1918 közötti vérfürdő döbbentett rá számos befolyásos gondolkodót, hogy az okok megértéséhez új szemléletre, a problémák új megközelítésére van szükség. Ekkor ismerték fel: nélkülözhetetlen, hogy a nemzetközi kapcsolatokat elméleti szinten is megvizsgálják - annál is inkább, mert világossá vált a számukra, hogy a háborúért nem kizárólag az egyik vagy másik felet terhelte a felelősség. Vagyis: maguknak a nemzetközi kapcsolatoknak a rendszerében is volt valami, ami hozzájárult a tragédiához.

Ahogy a témakör egyik ismert angol kutatója, Chris Brown (Understanding International Relations, 1997) megállapította, a nemzetközi kapcsolatok elméletének a fejlődése meglehetősen következetes mintát mutatott. Mindig volt egy uralkodó elmélet, amelyet idővel kihívások értek. Ezek a kihívások a „nagy vitákként” vonultak be a tudományág történetébe. 1919 óta három ilyen „nagy vita” zajlott le: a '30-as évek második felében és a '40-es években az „utópiánizmus” és a realizmus vitája, az 1950-es és 1960-as években a tradicionalisták és a „modernisták” („behavioristák”) közötti módszertani vita, az 1970-es és 1980-es években pedig a neorealizmus és a neoliberalizmus vitája, amely a hidegháború vége óta is folytatódik.

Az idealizmus alapvetése

A nemzetközi kapcsolatok kutatóinak első reakciója a háborúban véghezvitt pusztításra az „idealizmus” volt - s nem is nehéz megérteni, miért. A világháború legfőbb tanulságát széles körben abban látták, hogy katonai erőszakkal tulajdonképpen semmit sem lehet megoldani - a közvélemény szemében a háború a vérengzések véget nem érő sorozatának látszott. Emellett igen sokan érezték úgy, hogy ezt a háborút igazából senki sem akarta, az az események szerencsétlen egybeesésének a következménye volt - olyasvalami tehát, amit több bölcsességgel és racionalitással el lehetett volna kerülni. Az idealizmus irányvonalát számos szerző a „liberális internacionalizmus” megjelöléssel illette - a Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban kibontakozott új gondolkodást azért illették összefoglalóan e megnevezéssel, mert lényegében azzal az igényvel lépett fel, hogy a liberális politikai elveket (s az amerikai idealizmus értékeit) alkalmazza a nemzetközi rendszer „menedzselésében” is. Az idealizmus legismertebb politikus-képviselője Woodrow Wilson amerikai elnök volt, aki - nézeteinek összefoglalásaképp - 1918 januárjában meghirdette a békerendezés alapelveinek szánt „tizennégy pontját”. Ezek között kulcsszerepet kapott a nemzeti önrendelkezés elve, valamint a Népszövetség gondolatának felkarolása - szerinte a világközösségnek éppúgy szüksége van egy demokratikus alapon működő kormányzatra, mint egy nemzeti társadalomnak.

Az idealisták abból indultak tehát ki, hogy ha a világháború félreértések és hibás döntések sorozatának a következményeként robbant ki, akkor mielőbb meg kell teremteni azt a tudományt - a

nemzetközi kapcsolatok elméletét -, amely képes az ilyen veszélyek kiküszöbölésére. E kiindulópontból pedig bel- és külpolitikai vonatkozásban egyaránt fontos következtetések adódtak. Ami az előbbit illeti: megfogalmazódott az a kívánság, hogy az autokratikus rendszereket mindenütt demokráciák váltsák fel - szilárdan hitték ugyanis, hogy a népek nem akarnak háborút, abba csak militarista vagy autokrata vezetők viszik őket bele. Feltételezték, hogy ha minden rendszer liberális-demokratikus jellegű lenne, akkor többé nem lenne háború. S mivel a nemzetközi rendszer anarchikus jellegét hibáztatták a világháborúért, nélkülözhetetlenek tartották, hogy kidolgozzák a nemzetközi kapcsolatok új rendező elveit. Ehhez új nemzetközi szervezetek is szükségesnek mutatkoztak - ez vezetett, többek között egy új, központi jellegű intézmény létrehozatalához, a Népszövetséghez.

A realisták színrelépése

Az 1930-as évek nemzetközi fejleményei azonban sötét árnyékot vetettek erre az optimizmusra. A liberális internacionalizmusnak az a reménye, hogy a demokratikus országok közvéleményének ereje támasztékul fog szolgálni a Népszövetség számára, illúzióknak bizonyult; ahogy a történeti fejezetben látni fogjuk, a világszervezet gyakorlatilag minden komolyabb nemzetközi válság kezelésében kudarcot vallott. S ahogy történni szokott, a politikai kudarc a háttérben meghúzódó ideológiát is maga alá temette. Paradigmaváltás következett be, amely a „raison d'état”, az államérdek elsőbbségét valló realisták fellépéséhez és a „tudományos” módszerek alkalmazásának a követeléséhez vezetett.

A liberális internacionalizmus elméletének a leghatásosabb bírálatát az angol E. H. Carr fejtette ki az 1939-ben megjelent Húsz év válság (Twenty Years Crisis) című művében.